

L'“HOMENOT” MARTÍ DE RIQUER SAVI CAVALLER DE LES NOSTRES LLETRES

Albert HAUF
Universitat de València
Institut d'Estudis Catalans

Martí de Riquer i Morera, comte de Casa Dávalos, pertany a una nissaga d'arrels molt pregones. Pot exhibir llinatges sonors (Remolins, Ribera, Sabater de Benavent, Sanz de Latrás, Agullana, etc.), i un escut de quarters molt ben poblats. I tanmateix, poques persones hi ha menys afectades de l'ostentació petulant de la noblesa de bressol, o d'una saviesa, o noblesa d'esperit, aconseguida a títol personal com a fruit assaonat d'una llarga vida de treball intel·ligent.

Qualsevol aproximació a aquest homenot de les nostres lletres, mereixedor d'una semblança molt més elaborada i elegant que no la que jo pugui articular ara i ací honorant un agradable encàrrec dels editors de la revista, ha d'aprofitar necessàriament el bell volum *Quinze generacions d'una família catalana* (= *QG*, Barcelona, Quaderns Crema, 1979 i 1998/2), llibre excepcional, on el Dr. Riquer dóna vida a les fulles mortes del ric arxiu familiar. Ultra operar una profunda cala en la història i la intrahistòria del nostre país, ens brinda moltes dades essencials per a comprendre i emmarcar la rica personalitat de l'autor. Llàstima que l'obra es tanqui a principis del s. xx, just abans de la naixença del Dr. Riquer, el qual ens deixa així, tal com solia fer molt sovint en les seves classes, amb la mel en la boca, frisosos d'escoltar o de llegir l'esperada continuació!

Poques persones tenen una ment tan lúcida com Martí de Riquer, ni tantes coses per contar, de manera que seria ben de desitjar que ens fes encara present de la seva versió personal de la història que li ha tocat viure. No cal dir que sempre que és viable, aprofito ara i ací les primícies disperses d'aquestes possibles *memòries*, és a dir: allò que ell mateix ha escrit o explicat en diverses entrevistes.

Nét del prestigiós pintor i escriptor modernista Alexandre de Riquer, Martí de Riquer va néixer a Barcelona el 1914. Segons confessió personal, a partir dels 14 anys ja va iniciar-se en la lectura dels grans clàssics llatins i grecs, Virgili, Homer, Plató, Plutarc, i també del *Quijote*. Fidel a la seva vocació hel·lenística aspirava a traduir Lluccià de Samòsata a la col·lecció Bernat Metge, i es preparava per aquesta tasca a les classes de Carles Riba i de Joan Petit.

Sortosament hom va fer-li present dels 20 volums aleshores publicats de ENC. I, si en l'edició del *Tirant* de Capdevila pogué trobar-hi de seguida un admirable precedent del *Quijote*, en la de *Lo Somni* de Bernat Metge, enllestida per Casacuberta, hi descobrí, en un català de ritme i sonoritat clàssics, i en un text que palesava la «Influència del *Secretum* de Petrarca» (1933), la narració d'una aparent vivència personal que era alhora la plasmació d'una determinada realitat històrica expressada en forma de diàleg platònic (*EUC*, 18, 1933). El col·lega i

company meu de curs Francisco Rico, petrarquista i hispanista laureat, ha confessat en públic el seu deute amb aquell treball, que, juntament amb l'estímul del mestre, l'encaminà a estudiar el gran humanista italià.

Fruit d'aquesta conjunció inicial fou el primer llibre de Martí de Riquer: *L'humanisme català (1388-1494)*, aparegut a Barcino el 1934. Escrit des d'un obligat diàleg interior amb dos destacats representants de la millor tradició cultural del nostre país: Antoni Rubió i Lluch i Jordi Rubió i Balaguer, ha esdevingut en certa manera un text programàtic que ha fomentat la posterior discussió sobre el sentit i/o la mateixa existència d'un tal humanisme; temàtica convertida en polèmica, molt present en els escrits del P. Miquel Batllori i de les col·legues Lola Badia i Júlia Butinyà. Riquer la reprèn el 1969 en el *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón* (València, 1969, II), i hi al·ludirà encara amb convicció, en la *laudatio* dedicada al P. Batllori, solemnement pronunciada a Santa Maria del Mar, amb motiu de les fastuoses exèquies *ante mortem* (com va proclamar el mateix Batllori amb fina ironia), de l'eximi jesuïta català.

Aquell llibret anticipava tot un vast programa de treball, que el 1935 ja començà a donar fruits amb una sèrie d'edicions importants (els *Scipió e Aníbal* i *De Providentia* d'Antoni Canals, les *Poesies* de Jordi de St. Jordi, les de Pere Torroella, i uns *Comentaris crítics sobre clàssics catalans*), seguides el 1936 per un altre treball sobre les traduccions castellanes del mateix Antoni Canals (*BSCC*, 17), la publicació i estudi de les poesies d'Andreu Febrer (l'edició d'ENC és del 1951!) i una vasta *Antologia general de la poesia catalana*, enllestida amb Joan Teixidor i J. M. Miquel.

La col·laboració en ENC, implicava, a més, el disciplinat mestratge del director de la col·lecció, Josep Maria de Casacuberta, tota una garantia de rigor filològic i d'escrupulosa fidelitat als textos, de manera que quan va esclatar la guerra incivil del 1936-1939, Riquer semblava ja ben encaminat cap el conreu dels clàssics catalans medievals i gaudia d'un merescut prestigi de jove promesa intel·lectual.

Això va afavorir que trobés aixopluc en el servei de recuperació d'arxius, dirigit per Agustí Duran i Sampere. De la dificultat de la tasca front a grups anarquistes incontrolats que identificaven aquella vella paperassa amb un passat històric que volien esborrar i canviar a força de gasolina redemptora, en dona testimoni el fet que hom hagués d'actuar sota la protecció dels mossos d'esquadra i que el savi historiador Duran, amb evident pragmatisme, arribés a bescanviar arxius sencers, predestinats a la foguera, per l'obra del geògraf i pensador anarco-comunista Elisé Reclus, *El hombre y la tierra!*

El jove Riquer, aviat va prendre l'opció de passar-se al costat «rebel», opció en el fons consistent amb la remarcable trajectòria, tan ben descrita a *QG*, d'alguns dels seus il·lustres avantpassats de sòlides conviccions catòliques i carlines. Així ho apunta de manera indirecta el mateix Riquer en una remarca, no exempta d'ironia, que llegim en les pàgines preliminars d'aquella obra:

Pel que fa a les opinions o actituds que avui diríem polítiques dels meus avantpassats, sobretot quan el país estava dividit en dues faccions, presento els fets com resulten de la documentació utilitzada, i, com que la gent ben educada respecta l'opinió de l'altre, m'abstinc de justificar-los o de blasmar-los. El lector ja veurà que, sempre que a Catalunya hi ha hagut oposició i lluita entre dues tendències, els individus que integren les famílies ací estudiades han abraçat i defensat la tendència contrària a aquella que és vista amb més simpatia a la *Història de Catalunya* de Ferran Soldevila (p. 12).

Quan, indocumentat i sense diners, el jove erudit estava a punt de travessar la frontera, fou detingut per una patrulla francesa. El domini dels clàssics el va salvar molt possiblement d'anar a raure a un camp de concentració. Perquè l'oficial francès va resultar ser un altre estudiant

de lletres que enllestia una tesi sobre el *Discurs de la Pau* de Demòstenes. I quan Riquer, li va recitar el fragment inicial d'aquella bella arenga: «Horo mèn, o àndres Athenáioi» ...la solidaritat de les belles lletres va acabar imposant-se.

L'anècdota és ben digna d'un film pacifista. Però el cas és que Riquer va fer la guerra com oficial del «Tercio de Requetés de Nuestra Señora de Montserrat», integrat per soldats catalans, i segons confessió pròpia, el grec se li va rovellar en el procés. La lectura preferida durant aquella etapa dedicada a la milícia fou la *Commedia* del Dant, en la minúscula edició de Hoepf, que cabia a la butxaca de la guerrera. Un text certament adequat a unes circumstàncies de cruel anormalitat, que al final van imposar-li el penós tribut d'una ferida de guerra superada amb una extraordinària fortalesa. Riquer va aprendre a manejar la inseparable pipa i a teclejar la seva Hispano Olivetti amb la mà esquerra. Les fotos d'època mostren que combinava unes faccions juvenívols amb un posat que deixa entreveure un dels trets més distintius de la seva fisonomia de sempre: l'expressió d'una enorme força de voluntat, val a dir que sempre compaginable amb la més civilitzada cortesia.

Temps després vaig tenir l'avinentsa de presenciar en el bell pati de la Facultat de Lletres, com un altre estimat mestre, el Dr. J. M. Blecu, que, com és sabut, sabia portar amb extrema elegància una notable manca d'oïda, s'adreçava, amb la simpatia i amable humor que el distingien, al seu estimat col·lega Riquer, posant l'èmfasi en allò que un i altre havien fet, i en el molt més que encara haurien pogut fer, a no ser pel molest entrebanc que la vida els havia obligat a comportar. En realitat, vaig pensar, cap lector d'ambdós mestres mai no hauria pogut ni sospitar, que els havia calgut superar, amb admirable esportivitat, cap mena de *handicap*. La seva vasta obra feia pensar que, ben altrament, jugaven amb avantatge!

Si alguna cosa cal destacar de la Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona, que molts recordem de manera força positiva, malgrat la manca de llibertats elementals imposada per la dictadura franquista, és precisament el selecte plantell de mestres que va arribar a reunir en el seu claustre, com ara: Antoni Badia i Margarit, Marià Bassols, José M. Blecu, Joaquim Carreras i Artau, Joan Maluquer, Felip Mateu, Josep M. Millàs, Lluís Pericot, Joan Petit, el mateix Martí de Riquer, Carlos Seco, José M. Valverde, Joan Vernet, etc. Un grup ben selecte que destacava moltíssim damunt l'aclaparadora grisor general i la mediocritat retrògrada imposada per la postguerra.

El Dr. Riquer va incorporar-s'hi, el 1942, com a professor auxiliar temporal de Filologia Moderna, i encarregat, fins al 1946, de la càtedra vacant d'*Història de la Llengua i Literatura Espanyoles*, i com a professor encarregat i després adjunt (1947-1950) a la càtedra de *Literatures romàniques*, càtedra que va obtenir el 1950 i va mantenir fins a la jubilació el 1984, i en qualitat d'emèrit fins al 1990 (amb una important etapa, el 1965 com a vicerector, i una estada a la UAB del 1970 al 1976, durant l'etapa creacional d'aquella institució). La Universitat de Barcelona va saber honorar la seva brillant trajectòria amb un *Symposium in Honorem Prof. M. de Riquer* (Barcelona 1984) i amb uns concorreguts volums d'homenatge: els *Studia in honorem prof. M. de Riquer* (Barcelona, Quaderns Crema, 1986, 3 vol.). En un recent diàleg, ple d'amenitat, amb el periodista Sergio Vilajuán, mantingut el «Dia del llibre» del 2005, Riquer ens dona un bon resum del seu trajecte intel·lectual que hom pot també seguir en el número especial que li va dedicar la revista *Anthropos* (92, 1989).

Diuen que les primeres amors són veres, raó per la qual pot resultar interessant parlar un especial esment a la producció primerenca d'aquell flamant professor universitari. Les circumstàncies inicials van propiciar que anés articulant un programa vast i variat, al principi centrat en les literatures medievals hispàniques (castellana, portuguesa, catalana i occitana), més tard ampliat a la francesa i a la italiana. En dos importants treballs del 1941 demostra la influència dels autors catalans, en especial la de la poesia d'Ausiàs March (*Revista Nacional*

de Educación, 8), damunt els autors castellans («Relaciones entre la literatura renacentista castellana y la catalana en la Edad Media», *Escorial*, 3), incidint en la importància de la Corona d'Aragó, com a porta sempre oberta a les influències italianes i franceses. Ambdós estudis marquen ja el que serà la tendència a bastir ponts de contacte, al marge de les barreres culturals i lingüístiques que aleshores hom tractava d'imposar. I aquesta serà una constant de la producció global de Riquer. Tant l'edició de la *Poesia* d'Ausiàs March com la vasta monografia sobre la presència d'aquest gran valencià en els poetes castellans, també apareguda aquell any, ja anuncien un avançat estadi de preparació de la tesi doctoral sobre el mateix tema, llegida a Madrid el 1945 i publicada un any més tard.

A L'OMBRA DE MILÀ I FONTANALS. RIQUER OCCITANISTA

El Dr. Riquer va poder, doncs, posar en pràctica el consell que el 1944 havia rebut del gran romanista Karl Vossler, de no centrar-se en una sola àrea lingüística, al temps que aconseguia mantenir-se fidel a la vella tradició de la mateixa universitat que l'acollia, on el *pontifex maximus* de la literatura hispànica, Marcelino Menéndez y Pelayo, havia assimilat l'esperit i la doctrina de Manuel Milà i Fontanals. La monumental obra d'aquest filòleg català, *el primero de los romanistas españoles*, en paraules de Riquer, era un model de metodologia positivista magistralment aplicada i fou molt apreciada per Gaston Paris, Paul Meyer i Alfred Morel-Fatio. Fins a quin punt Riquer va reivindicar i fer seves aquelles pautes crítiques basades en el coneixement directe de les fonts èpico-líriques, ho prova el fet que més tard assumís, amb l'ajuda d'alguns deixebles avantatjats, com ara Joaquim Molas, C. Martínez i F[rancisco] R[ico], la iniciativa de reeditar el 1959 i 1966, *Los trovadores en España* y la *Poesía heroico-popular castellana*.

Riquer va convertir-se, així, en un excel·lent continuador de la trajectòria d'En Milà, fins arribar a ser un dels millors occitanistes europeus. El poeta Salvador Espriu, bon amic de Riquer (*sempre hem estat amics...és una de les poques persones que em diu Salvador*), tot i assenyalar l'enorme importància del conjunt de l'obra riqueriana (*Ha prestat un servei immens a la cultura catalana en català, en castellà o en d'altres de les moltes llengües*), posà especial èmfasi en aquesta vocació trobadoresca: *Dels trobadors en sap més que els trobadors mateixos* (*Patio de Letras /La rosa als llavis*, 7, 1984).

Tal apreciació sembla justificada, tot i que, ben mirat, resulta força relativa, ja que com ha explicat de manera ben aguda F. Rico, en el cas que ens ocupa hom pot argumentar paradoxalment i raonada la preferència per moltes altres facetes igualment rellevants. En realitat, l'aportació de l'autor barceloní a aquesta temàtica va molt enllà de la modesta exigència d'explicar i d'entendre millor la poesia catalana medieval, la gallego-portuguesa i fins i tot la castellana. L'edició de les *Poesies* de Bernat de Ventadorn, és del 1940, i l'obra de Cerverí de Girona, tot i publicar-se en forma de llibre el 1947, és fruit de treballs precedents, apareguts el 1945. És tracta d'un autor que Riquer aviat va identificar amb Guilhem de Cervera (*BRABLB*, 28, 1959-60), i del qual va estudiar la personalitat (*BRABLB*, 23, 1950) i la cronologia (*Estudios dedicados a Menéndez Pidal*, Madrid, 1952, III), centrant, a més, l'atenció en algun dels poemes més interessants, com ara «La cançó de les lletres» (1959). Riquer ha reconegut que aquesta tasca pionera, degut a la manca de bibliografia, l'aïllament en què va treballar i la seva pròpia gosadia, té mancances evidents, la qual cosa no sembla justificar la no menys evident hostilitat perdonavides, en el fons aliena a qualsevol aproximació científica, d'algun crític tan sabut com cantellut.

D'altra banda, el primer volum de *La lírica de los trovadores*, revisat per Jordi Rubió, és del 1948. Concebuda amb una clara finalitat pedagògica, aquesta antologia va acabar transformant-se en els tres esplèndids volums de *Los trovadores: historia literaria y textos* (1975 i reedicions). Aquesta obra, dotada d'un vast pròleg que resumeix el bo i millor de la crítica, d'introduccions clares i succintes a cada autor, presenta una tria de poemes presos de les millors edicions i dotats d'una versió literal que no deixa de ser literària, oferint sovint els textos de moltes *vidas* i *razos*, bibliografia adient, etc. Si no vaig errat, constitueix, ara per ara, la síntesi més completa del món trobadoresc.

També del 1948 és el nítid *Resumen de Literatura Provenzal Trovadoresca*, destinat a un públic heterogeni però de gran utilitat com eficient instrument iniciàtic (*se quiere poner en manos del estudiante de Letras una introducción a una disciplina que hasta ahora no ha sido tratada orgánicamente en lengua española*). Una altra fita definitiva és l'edició i estudi de la poesia de Guilhem de Berguedà, bastida a partir de monografies parcials (1952, 1953, 1957, 1970) i culminada amb una edició que hom pot considerar definitiva (1971 i posterior reedició de Quaderns Crema). No deixa de ser divertit que fossin precisament els monjos de Poblet els destinats a fer-se càrrec d'aquesta edició d'un autor que Milà havia qualificat de *odioso personaje*, les composicions del qual *no deben salir en gran parte de lo más recóndito de la necrópolis científica*. Milà apuntava que l'autor oferia dificultats d'interpretació *acaso insuperables*, degudes a les obscures al·lusions i, en general, al *silencio de la historia*. Riquer, que en classe semblava adular-se força explicant les malifetes d'aquest personatge, amb la innegable gosadia i tarannà cavalleresc del qual fins i tot pareixia identificar-se, va superar per complet aquestes barreres d'interpretació. Això en bona part fou degut a la pacient recerca amb la qual va saber superar el silenci d'una història que parla als qui saben fer el miracle de fer-la parlar.

Qui hagi acompanyat Riquer en alguna excursió al Berguedà, o a qualsevol dels castells catalans que ell ha contribuït a estudiar (1955-1965, 3 vol.), o hagi tingut la sort d'acompanyar el seu caminar resolut pels carrers de la Barcelona medieval escoltant les seves explicacions, sap molt bé fins on pot arribar l'evocadora fascinació de la seva paraula, capaç de donar vida a les pedres més recòndites.

RIQUER ESTUDIÓS DELS TEXTOS FRANCESOS MEDIEVALS

A les classes de romàniques hom treballava fent servir una rica *Antología de textos literarios románicos medievales* (Barcelona, 1950-52, 3 vol.). Cada volum contenia mostres ben representatives dels *cantars de gesta* (I), la *poesia lírica* (II) i la *matèria de Bretanya* (III). Com potser recordaran els antics deixebles de Riquer, n'hi havia una edició d'anar per casa, d'ús intern, en un sol volum, que hom ens recomanava d'enquadernar intercalant entre pàgina i pàgina el corresponent full en blanc, a fi d'anotar la versió del text traduït en classe o en el corresponent seminari pràctic, junt amb les necessàries acotacions, la qual cosa fomentava el treball personal i en equip i facilitava la comprensió i posterior estudi comparatiu dels millors textos de la literatura romànica. Els estudiants apreníem així que és impossible entendre *El Cantar del Mío Cid* sense haver conegut la *Chanson de Roland*; ni la poesia del Petrarca, d'Ausiàs o del marquès de Santillana, sense haver freqüentat la poesia dels trobadors. Comprovàvem alhora la dimensió universal dels temes i motius i la impossibilitat d'encabir la literatura medieval europea en una esquifida visió compartimentada de les anomenades literatures nacionals.

El mateix Riquer ha repetit sovint que «allò important és fer classe, i fer-la bé, respectant els alumnes i sense humiliar a qui no sap». Ara, fer les classes bé implica una exigència de preparació i de recerca. En el cas de Riquer la recerca estava sempre directament relacionada amb la docència. Aquesta natural imbricació és del tot comprovable si hom para esment a les publicacions referides als tres temes centrals de l'esmentada antologia. Pel que fa a l'èpica, el seu llibre sobre *Los cantares de gesta franceses (sus problemas, su relación con España)* (Madrid 1952) cobria amb escreix una evident necessitat docent. Bé que ho va demostrar la versió francesa del 1957 (reimpresa el 1968) que va convertir aquesta obra equilibrada i ben articulada en llibre de text de les universitats de la república veïnada. Un altre llibre que estudiàvem en classe era la *Chanson de Roland*, obra que Riquer ha traduït i publicat dues vegades, el 1960 (Austral, 1294, amb nombroses reimpressions), i el 1983 (Barcelona, Quaderns Crema). El 1955 trobem cinc treballs de tema francès un d'ells tracta precisament de l'«aventure», el «lai» i el «conte» en els *lais* de Maria de França (*FR*, 9), dos aborden temes com «La lanza de Pellés» (*RF*, 9), o el motiu de les gotes de sang sobre la neu del *Perceval* (*RFE*, 39). Els millors d'aquests bells treballs, resumits i explicats en classe, van ser recollits en un volum el 1968, sota el títol de *La leyenda del Graal y temas épicos medievales* (Madrid, Prensa Española). El 1957 trobem que *Li contes del Graal* ocupa un lloc preferent, amb dos articles referits a aquest important text de Chrétien de Troyes (*BRABLB*, 27 i *FR*, 4), i, com era previsible, descobrim, acte seguit, que entre les publicacions del 1961 hi ocupa un lloc destacable la traducció castellana del *Perceval o El cuento del Grial* (Austral, 1308, amb nombroses reimpressions), una obra més tard reasumida en l'acurada edició bilingüe del 1985 (Barcelona, Quaderns Crema). Esment apart mereix la conferència pronunciada el 1956 a la Universitat de Lieja, i publicada allà mateix el 1959, sobre «Épopée jongleresque à écouter et épopée romanesque à lire», i que fou traduïda a l'alemany el 1978, en un volum sobre èpica francesa.

Aquest evident procés d'elaboració progressiva d'uns temes tractats en classe plasmada en uns primers assaigs més o menys provisionals, que, finalment s'articulen i culminen en obres de gran pes, definitives, o posem que quasi definitives, per no abusar de la grandiloqüència, hauria de constituir l'ideal de qualsevol professor universitari, i és una realitat ben palpable en el *curriculum* acadèmic del professor Riquer. En Riquer es dona el cas, no gaire freqüent, d'un català que ha aconseguit el respecte dels francesos quan tracta temes relacionats amb la seva literatura medieval, d'altra banda tan ben estudiada. Basti recordar que és membre de L'Institut de France en l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, i de l'Académie Internationale d'Héraldique, i que va ser guardonat el 1988 amb el prestigiós Premi Montaigne, concedit, és cert, per una fundació ubicada a Alemanya, però que com és sabut té bona cura de consultar alguns dels millors experts d'arreu del món abans d'atorgar tan preuada distinció. És també doctor «honoris causa» per les universitats de Lieja i de la Sapienza de Roma.

Des del 1980 Riquer és president honorari de la *Société Rencesvals*, de la qual ha ocupat els càrrecs més importants organitzant —Riquer també té el do de l'organització— dos dels tres congressos celebrats en territori espanyol. Mai no oblidaré el de Barcelona del 1964, on vaig tenir la fortuna de participar en qualitat de becari col·laborador. Hi era present Menéndez Pidal, àgil i despert als seus noranta anys, i el bo i millor dels romanistes europeus. Encara no he oblidat les cares de picardia d'alguns d'ells que, defugint la ruta d'un improvisat periple turístic on tractava de fer-los de *cicerone*, es van perdre per un sector aleshores no gaire recomanable de les Rambles barcelonines, ni el considerable esforç esmerçat en tractar d'encaminar-los pel bon solc!

RIQUER I LA LITERATURA CATALANA MEDIEVAL

El *Resumen de Literatura provençal* esmentat més amunt en realitat formava part d'una curiosa trilogia que inclou altres dos compendis del mateix format, que encara tinc a mà, dedicats, respectivament, a la literatura catalana i a la portuguesa (Barcelona, 1947). El *Resumen de Literatura Catalana* em sembla ben important, ja que representa en els seus vuit primers capítols (I. Primeras manifestaciones, II. Ramon Llull, III. La historia IV. Lírica y narrativa de influencia provençal y francesa, V. Prosa religiosa, VI. Prosa renacentista, VII. Poesia renacentista, VIII. Prosa narrativa), el nucli o esquelet primigeni que insinua les línies essencials del que amb el temps arribaria a ser el que ara els estudiants anomenen per anonomàsia *EL RIQUER*, o sigui la justament famosa *Història de la literatura catalana* (Barcelona, 1964, 3 vol. i 1980-81), en la qual es basa l'altra competent síntesi que figura entre les publicacions del Museu històric de la Ciutat de Barcelona (1972).

El procés de gestació que porta dels esquemes del *Resumen* a l'àmplia, sòlida i ben estructurada panoràmica de la *HLC* —o sigui: del poder de màxima síntesi a la vastitud de la informació— es fàcilment documentable, especialment si hom encara conserva, com és el meu cas, els apunts de classe, que en bona part coincideixen amb el text publicat. Aquest, escrit amb l'estil directe, clar i diàfan característic de l'autor, organitza i fa assequible el «magma cafarnaúmic» que segons Pla és qualsevol tema cultural en estat pur. Amb la seva riquesa d'il·lustracions i fotografies de documents de textos originals, i d'ambientació contextual, de notes, bibliografia i índexs, convida a l'estudi i compensa, fins a un cert punt, l'absència —que tanmateix obliga a rememorar— de la veu intensa, la gestualització continguda i la convincent articulació facial de l'autor.

Convé no oblidar que quan Riquer va iniciar aquelles lliçons de literatura catalana de manera regular, el 1954, el tema era gairebé tabú, i ningú no l'estudiava enlloc (tret d'algun cenacle més o menys clandestí, on el Dr. Rubió maldava amb enorme dignitat per mantenir el nivell d'excel·lència dels Estudis Universitaris Catalans d'abans de la guerra). En el cas que ens ocupa, la tasca començava a fer-se de manera oficial, la qual cosa va permetre d'anar bastint, amb paciència i a consciència, bona part del canemàs conceptual i documental que ens ha servit de base durant anys, i que, tot i la notable multiplicació de departaments universitaris on s'ensenya literatura catalana, i la relativa proliferació de medievalistes oficials, manté encara ara la seva essencial vigència; constitueix la visió clàssica. El fet és que, malgrat noves edicions i monografies recents que poc a poc van obrint noves perspectives, aprofundint la documentació riqueriana, la medievalística catalana s'ha nodrit i encara es nodreix de la infatigable activitat de síntesi, intuïció i treball que suposen les aportacions de Riquer. Això no resulta difícil de documentar amb dades ben eloqüents, i, hom em perdonarà si per no abusar de la paciència, centro de manera especial l'atenció en un text dels considerats cabdals, com ara el *Tirant lo Blanc*, obra que en el *Resumen* ja és la que ocupa més espai.

En primer lloc cal tenir present que durant molts anys l'única edició disponible, un cop exhaurides o destruïdes les altres, fou la publicada el 1947, en la Biblioteca Perenne de l'editorial Selecta. Ben anotada, dotada d'índexs i d'una introducció de 200 pàgines, aviat es va esgotar. Després el text fou reeditat en nombroses ocasions. És, de fet, el que circula sense notes i amb una introducció que aprofita la corresponent entrada de la *HLC* (II, 632-71; III, 306-69), amb bibliografia i un utilíssim apèndix documental editat primer per Seix i Barral (Barcelona, 1969-1970, 2 vol.) i més tard per Ariel (1979, i nombroses reimpressions, 1982, 1990, 1991, etc.). També fou aprofitat sense notes en altres edicions (Barcelona, MOLC, 1983, 2 vol., i Ed. 62, 1984; Castelló, 1990). Clar i lliis: hem llegit i estudiat el *Tirant lo Blanc* gràcies a Martí de Riquer i sota el seu guiatge.

Més encara: complementàriament a aquesta fonamental aportació, que feia possible la lectura d'un clàssic ja inassequible, Riquer, el mateix any en donava a llum la traducció castellana de 1511, amb una anotació que sovint resulta complementària a la de l'edició catalana (Barcelona, Asociación de Bibliófilos, 3 vol.). D'aquell treball, que trigà a arribar a un públic més vast, tot i que va ser llegit en l'edició que figura sota el nom de F. Buendía (Madrid 1954), se n'han fet, com a mínim, tres edicions (Madrid, CC, 1974, 5 vol., i Barcelona, Planeta, 1974 i 1990).

L'oportuna coincidència de l'aparició conjunta del text original i de la versió castellana del *Tirant lo Blanc* no és gens casual, i com que és evident que una empresa de tals dimensions és impossible d'improvisar, cal suposar que representa, com a mínim, un sistemàtic esforç d'un grapat d'anys. Ben mirat, es tracta d'un projecte que romandrà obert i anirà encara perfilant-se de mica en mica amb un cabal constant d'aportacions complementàries. Riquer posà les bases de l'estudi de les fonts martorellianes en una conferència publicada el 1949, féu evident la importància d'Eiximenis com a model de tàctica i estratègia militar de Martorell (1973) i transformà de mica en mica la seva recerca tirantiana en una apassionant indagació socio-històrica del fenomen de la cavalleria, i dels cavallers de carn i os, ja que com ha apuntat més d'una vegada irònicament referint-se a les modes historiogràfiques aleshores imperants: *no tot es redueix a les condicions de vida dels treballadors ni a les estadístiques dels preus i salaris!*

El resultat d'aquesta recerca és francament impressionant: exhumació i estudi de les *lletres de batalla, cartells de deseiement i capítols de passos d'armes* (Barcelona 1963-68, ENC, 3 vol.), uns textos que, juntament amb els sorgits de la ploma del mateix Joanot Martorell, publicats en col·laboració amb Mario Vargas Llosa (Madrid 1972 i 1990), permeten posar en evidència la dimensió imaginària d'una fabulació que aprofita i articula models reals. Riquer demostra així la vigència de la *vida cavalleresca a l'Espanya del s. XV* (Madrid 1965 i versió italiana, Bari 1970), així com l'existència de nombrosos cavallers errants (Madrid 1967, Madrid 1999), la vida i aventures d'alguns dels quals, com ara la de *Pero Maça* (Barcelona, Quaderns Crema, 1984), li van merèixer una especial atenció.

Una altra dimensió que l'apassiona i interessa, és l'armament, tema que en altres països europeus compta amb una vasta bibliografia, però que ací tenia escassos precedents, generalment referits a les cròniques medievals. A *L'arnès del cavaller* (Barcelona 1968) Riquer demostra fins on pot arribar la sana curolla de voler copsar el sentit més críptic del text, fins al punt d'obligar el filòleg a esdevenir expert en temes de notòria especialització tècnica. Riquer hi aprofita tot l'aprofitable: retaules, pintures, sepultures, estàtues i tota classe de documentació, inventaris, etc., a fi d'establir la relació precisa entre les paraules emprades en els textos i la realitat que descrivien, adaptant la famosa tècnica dels *Wörter und Sachen* al món de la cultura medieval. El resultat és un llibre impagable per la seva evident utilitat general, i que constitueix un testimoni viu de tota una època.

Aquest coneixement l'aprofita Riquer en més d'un cas, quan, per exemple, les dades proporcionades per la llengua o la mètrica no acabaven de servir per a datar un text literari. És el cas del *Ronsasvals* (*BRABLB*, 49, 1969), en l'estudi del qual Riquer proposa així el seu mètode, batat en el principi que l'armament és un element sotmès a un continuat procés de modernització:

si analizamos el *Ronsasvals* y el *Rollan a Saragossa*, desde un punto de vista llamémosle arqueológico, y que los filólogos suelen olvidar o menospreciar, o sea el estudio del armamento ofensivo y defensivo citado en los dos poemas, creo que es posible aproximarse a unas conclusiones válidas (p. 215).

El mateix podem dir, *mutatis mutandis*, de la dedicació de Riquer a l'heràldica, interès que li ve de lluny, ja que és autor d'un *Manual de heràldica española* datat el 1942 i d'una *He-*

ràldica castellana del tiempo de los Reyes Católicos (Barcelona, Quaderns Crema, 1986). Els dos esplèndids volums de l'*Heràldica Catalana des de l'any 1450 al 1515* (Barcelona, Quaderns Crema, 1983) contenen un estudi tècnic dels millors armoriais medievals i no tan medievals conservats, publicats en color en el segon volum, i resulta així un complement del ja citat estudi sobre l'armament.

Aquest setge perseverant culminarà el 1990 i 1992 amb dos llibres de síntesi de les aportacions del mestre: *L'aproximació al Tirant lo Blanc* (Barcelona, Quaderns Crema, 1990, Premi nacional de la crítica del Ministeri de Cultura), i *Tirant lo Blanc novela de historia y de ficción* (Barcelona 1992), dues grans obres que semblen tancar un importantíssim capítol de la recerca riqueriana, centrada en la informació real, documental, de la millor obra de la nostra literatura medieval, obra de la qual n'ha destacat el verisme de la ficció, proclamant i establint la diferència entre novel·la de cavalleries i novel·la cavalleresca. Les nombroses notes de la meua recent edició del *Tirant lo Blanc* són el millor testimoni del deute que tots tenim amb Martí de Riquer, i de l'abast de les seves aportacions. Allà hi trobareu també evidència, de fins a quin punt el temps ha fet bones la major part de les seves descobertes o intuïcions, fins i tot en alguns aspectes, com posem per cas la procedència del famós *novellino* del filòsof de Calàbria (c. 110), on, per respecte a les opinions alienes, es va deixar apartar de la seva opinió original, que era l'encertada.

Només el que acabem d'apuntar, damunt damunt, ja seria molt i massa tractant-se d'un sol investigador, però Riquer ha anat omplint molts d'altres buits, a base d'edicions bones i millors. Al principi d'aquesta semblança ja n'he apuntades algunes de ben importants, que ara no cal repetir, però n'hi ha encara moltes d'altres que demostren l'extraordinari rendiment quantitatiu i qualitatiu de la seva tenacitat investigadora.

Fou ell qui va donar a conèixer l'obra del dominicà Pero Martines (*BRABLB*, 17, 1944, i Barcelona 1946) que Gabriel Llabrés ja deia tenir en premsa el 1889! També li devem l'edició de la poesia dels valencians Gilabert de Pròixita (Barcelona, ENC, 1954) i Jordi de St. Jordi (Granada 1955 i València 1984, en col·laboració amb Lola Badia), més tard reeditades conjuntament amb l'afegitó de la d'Andreu Febrer (Barcelona, MOLC, 1982). Altres edicions de poetes menys importants del s. xv, com Gabriel Farruç i Guerau de Massanet, Guerau i Pere de Queralt, Bernat Serra, Franci Guerau, Ramon Boter, etc., resten encara disperses i potser convindria reunir-les de forma més assequible. Riquer ha editat, a més, el volum dedicat a l'Època medieval de l'*Antologia de poetes catalans. Un mil·lenni de Literatura* (Barcelona, Cercle de lectors, 1997, I), que inclou fins i tot textos llatins i hebreus, i ofereix una acurada versió dels textos anteriors a Ausiàs March. Al marge de la poesia, també ens ha facilitat la lectura de nombroses traduccions catalanes antigues, com ara la *Història de Carles Maynes e de Rotllà* (Barcelona 1960), la de fra Francesc Oliver de la *Belle dame sans merci* d'Alain Chartier (Barcelona, Quaderns Crema, 1983, confrontada amb l'original francès), *La Tragèdia de Lançalot* de Mossèn Gras (Barcelona, Quaderns Crema, 1984) i obretes tan divertides i amenes com el *Llibre de tres* (Barcelona, Quaderns Crema, 1977), o les *Llegendes històriques catalanes* (Barcelona, Quaderns Crema, 2000).

Tanmateix una de les seves aportacions fonamentals és l'edició crítica i estudi de les *Obres de Bernat Metge*, apareguda el 1959 (Universidad de Barcelona, 2 vol.) després d'una primera provatura en l'editorial Selecta (1950). Aquesta edició és un monument de la crítica positivista, i ultra tenir en compte i col·lacionar els vuit manuscrits existents, presenta un text llegible i ben puntuat amb una anotació on s'aprofita tota la bibliografia anterior i les fonts aleshores conegudes. El text català es presenta confrontat amb una versió castellana literal. L'estudi ocupa tot el primer volum de 255 pàgines, si tenim en compte l'interessant apèndix amb les cartes aragoneses i llatines escrites per Metge i una vasta documentació d'arxiu. Es

tracta, com ja sospitàvem, però confessa de manera ben explícita l'autor (I, p. *8), de «la matèria que he desenvolupat en la Càtedra de Literatura Catalana de nuestra Facultad durante el curso de 1958-1959». Matèria que, naturalment, va seguir explicant de forma més sintètica en cursos successius.

La tesi continguda en el c. 5, presenta una visió divertida i cínica, que sembla novel·lesca, d'un Bernat Metge, de *natura d'anguila*, prou acostat a certes mentalitats actuals. Ha fet fortuna i fins fa dos dies ningú s'havia atrevit a qüestionar-la. Ara hi ha qui ho fa, però crec que caldran anys i panys per arribar a superar la suggestiva versió de mestre Riquer. Recordo com resultava d'impactant sentir-la-li explicar amb pèls i senyals, amb totes les circumstàncies tràgiques que acompanyaren els darrers moments de Joan I. Era tota una experiència sensible tan difícil d'oblidar com de descriure, experiència que el novel·lista Josep Palomero (*Guia didàctica d'Ausiàs March*, Barcelona, 1990, p. 11), ha tractat d'evocar, amb un punt més de lirisme del que jo em podria permetre ara i ací:

El professor Riquer era, a classe, una mena d'huracà...s'asseia amb convicció, deia bon dia a tothom amb franquesa, i aleshores començava el major espectacle possible ...el conjunt de refilets que s'originava en el pou infinit de la seua saviesa s'acumulava persistentment en les nostres oïdes, mentre que amb els seus ulls indòmits ens arravatava l'esperit ensinistrant dolçament, com un mag vetust i patriarcal, la nostra fresca voluntat...Feia el que volia de nosaltres.

Val a dir, que les sessions a les quals fa esment l'amic Palomero van tenir lloc —era temps de constant emergència en la universitat— a la seu de l'Acadèmia de Bones Lletres, un vell palau gòtic construït al recer de la vella muralla romana, que Riquer, a força de voluntat i dedicació, va fer ressorgir de les runes fins a transformar-lo en un reducte d'estudi i de civilitzada convivència. A les *Memòries* d'aquella societat s'hi pot resseguir, any rere any, el procés d'aquesta restauració i posada al dia material i espiritual, sota el guiatge de qui en fou secretari i president quasi vitalici i n'és ara president d'honor. En aquelles aules, convertides en autèntic seminari, hi trobaren aixopluc molts dels col·legues que preparaven les seves tesis doctorals, i es van formar en esperit d'equip, aprenent a col·laborar i a ajudar-se mútuament. En el *BRABL* hi trobareu moltíssims dels treballs sorgits d'aquest estímul constant que ha enriquit notablement la vida cultural barcelonina i catalana, i ha arribat a tenir un ressò internacional.

RIQUER I LA LITERATURA CASTELLANA

Tanmateix allò que més ha contribuït a la fama internacional de Martí de Riquer és la investigació dels grans temes de la literatura clàssica castellana. A qualsevol observador objectiu, no deixa de cridar-li l'atenció la desproporció entre el nivell de reconeixement que Riquer ha assolit a nivell internacional i nacional espanyol, i les mostres oficials que ha rebut de part de les autoritats catalanes. Desproporció que en cap manera guarda relació amb el volum de la feina esmerçada en els diversos camps que acabem de documentar.

Cal recordar que, ultra les ja esmentades al llarg d'aquest escrit, el Prof. Riquer és membre de les prestigioses institucions següents: Real Academia Española, Academia de la Historia, Academia Sevillana de Buenas Letras, British Academy, Hispanic Society of America, Medieval Academy of America i Accademia delle Scienze, Lettere e Arti di Palermo i que fou president de la Modern Humanities Research Association i ha obtingut els premis «Marcelino

Menéndez y Pelayo» i «Príncipe de Asturias» (1997). El 1977 fou anomenat Senador per designació de l'actual monarca d'Espanya, del qual fou tutor durant els anys 1959-1960, i al qual va ensinistrar en l'estudi de la literatura, amb la divertida col·laboració d'un gos-bidell que marcava ritualment, amb puntualitat canina, l'hora d'acabar la classe. Sembla que l'aleshores príncep d'Astúries, va arribar a preparar un treball sobre l'obra d'Alfons X i la de Jaume I.

La tria d'aquest tutor no era gens infundada. Perquè si alguna persona pot dissertar onsevulla amb coneixement de causa sobre *Celestina*, *Arcipreste de Talavera*, Juan de Mena, *Lazarillo de Tormes*, Luís de León, *La Vida es sueño* de Calderón, l'*Amadís*, els dos *Quijotes* (el de Cervantes i el d'Avellaneda), Boscán, i un llarg etcètera, aquesta persona és Riquer, que n'ha preparat estudis i edicions d'alt nivell.

En realitat, tot el que hem dit més amunt sobre la rellevant recerca de Riquer sobre el *Tirant*, es pot repetir, *mutatis mutandis*, sobre els estudis riquerians de la màxima creació literària en castellà. Matisant, és clar, que del *Quijote* n'hi ha moltíssimes edicions, amb glosses exhaustives com les de Clemencín, i d'altres gairebé multitudinàries, així com innombrables monografies (enguany segurament multiplicades per mil!), raó per la qual el lllindar sensorial de la percepció de l'esforç mai no pot resultar equiparable. Tot i així, la llista d'edicions del *Quijote* acurades i solvents preparades per Riquer és impressionant (Barcelona 1958; Madrid-Barcelona, 1983; Buenos Aires, 1973; Barcelona, Planeta, 1975, amb nombroses reimpressions; Madrid-Barcelona, 1978, Alfaguara; Barcelona 1981; Barcelona 1987, etc., etc.). I de la mateixa manera que hi ha una *Aproximació al Tirant*, hi ha també una remarcable *Aproximación al Quijote*, de la utilitat de la qual en poden donar testimoni tots els qui, com jo mateix, la vam fer servir com a llibre de text. N'hi ha moltes reimpressions i reedicions ampliades que, juntament amb els estudis que acompanyen les edicions, han contribuït de manera ben remarcable a donar a conèixer aquella gran creació de l'esperit, i a convertir Riquer en un dels millors cervantistes. Dels estudis dispersos que he llegit n'hi ha de tan aguts com la interpretació de l'obscur «echar a galeras» (*RFE*, 27, 1943), segons ell referit a la impremta. Té especial interès la ponència llegida en francès en forma de discurs presidencial, a l'University College de Londres, sobre l'actualitat històrica del *Quijote* (*MLR*, 74, 1979), on mostra que Cervantes defensa la necessitat de l'expulsió dels moriscs, fins al punt de posar aquesta tesi en boca d'un morisc.

Riquer ha estudiat i publicat també el *Quijote* d'Avellaneda (1988) oferint valuoses pistes sobre la identitat d'aquest personatge.

Sembla, en definitiva, del tot indiferent discutir què fou abans per a Riquer, si el *Quijote* o el *Tirant*. Perquè com ell mateix repeteix seguit seguit, allò que d'una forma o altra hi ha darrere ambdues obres és la realitat històrica de la cavalleria. Una cavalleria que en el primer cas ja no ho és, perquè D. Quijote és un foll, que ni tan sols és cavaller, i en el segon s'aparta ja substancialment de la tradició fantasiosa de l'*Amadís de Gaula*. En la concepció oberta i polifacètica, humanística i humana de Riquer, tot lliga i s'harmonitza en un conjunt en el fons homogeni i supranacional. Per això mateix em permeto opinar que no solament els seus nombrosos deixebles, la nombrosa *tribu riqueriana* que en diu En Gabriel Oliver, sinó tots els qui estimem la nostra cultura, catalans de Catalunya, mallorquins, valencians i d'onsevulla, tenim, al marge de velles disparitats ideològiques, que ja seria ben bé hora d'oblidar, un gran deute de gratitud amb aquest veterà cavaller de la nostra literatura medieval, que ha aconseguit enaltir la nostra literatura i la nostra història, donant-li una projecció europea, mostrant i demostrant arreu amb una força de voluntat prodigiosa i una vitalitat de pensament extraordinària, la vàlua universal dels nostres grans clàssics medievals.